

KOLOZSI BLANKA

„e kő a testnek súlya s fájdalma”

Vázlatos áttekintés a kortárs magyar líra biopoétikai vonulatáról

„Egyetlen fa is elég az önkívülethez. De az erdő.”

Sirokai Máttyás: *Lomboldal*

„előbb mindenkit arra kérünk,
hagyja a párkányra rakott
ibolyáinkat, mert a bomlásban
keressük a megoldóképletet,
hogy mi végre a születés,
és a nemlét mihez vezet”
Áfra János: *Glaukóma* (részlet)

Noha a filozófiának, a művészeteknek és különböző tudományterületeknek mindig is meghatározó részét képezte az emberről és az e fogalmat alakító viszonyhálózatról való gondolkodás, az elmúlt évtizedek ökológiai változásai, valamint az e köré rendeződő hazai és nemzetközi tudományos diskurzus központi jelentőséget tulajdonít nemcsak e fogalom újragondolásának, hanem az arra való rákérdezésnek is, hogy korábban milyen filozófiai, jogi, politikai, nyelvi és mediális szempontok formálták az emberi életről és az embernek az élővilághoz fűződő viszonyáról való gondolkodást. A kortárs kultúratudományokban széles körben elterjedt biopoétikai kérdezésirány az elmúlt évtizedben a hazai irodalomtudományi kutatásoknak is fontos szemléleti keretévé vált, több konferencia,¹ workshop, tematikus lapszám és tanulmánykötet² is szerveződött az ezzel kapcsolatos kérdések megvitatására és a kutatási eredmények közzétételére. Mivel e tudományos közelítésmód nem intézményesült, s nem rendel-

¹ Ilyen például a nemzetközi együttműködés keretében létrejött 2017-es *Biopoetics – Constructions of Life in Literature and Theory* elnevezésű rendezvény, valamint az ELTE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék és a Debreceni Egyetem közös szervezésében létrejött 2021-es *Biopoétika a 20–21. századi magyar lírában*, és a 2022-es *Járvány és közösség – biopolitikai perspektívák* című interdiszciplináris konferencia.

² Lásd például *Life After Literature: Perspectives on Biopetics in Literature and Theory*, eds. Zoltán KULCSÁR-SZABÓ, Tamás LÉNÁRT, Attila SIMON, Roland VÉGSŐ, Cham, Springer, 2020; *Milyen állat? Az állatok irodalmi és nyelvelméleti reprezentációjáról*, szerk. BALOGH Gergő, FODOR Péter, PATAKI Viktor, Debrecen, Alföld Alapítvány – Méliusz Juhász Péter Könyvtár, 2020; *Bia hangja: Az erőszak irodalmi és nyelvelméleti reprezentációi*, szerk. BALOGH Gergő, PATAKI Viktor, Eger, Líceum Kiadó, 2021; *Irodalom és betegség: A betegség irodalmi és nyelvelméleti reprezentációi*, szerk. BALOGH Gergő, PATAKI Viktor, Budapest, Fiatal Írók Szövetsége, 2022.

kezik rögzített elméleti és módszertani kiindulópontokkal,³ a biopoétika fogalma sem definiálható egyértelműen. A kifejezést alkotó két összetételi tag – a kérdezős irány felcserélhetőségéből adódóan – többféle értelmezést is lehetővé tesz: a biopoétika jelenthet egyfelől olyan szemléleti keretet, amely az irodalomhoz az élettudományok által közvetített elméleti belátások, tudásformák és kutatási eredmények felől közelít, másfelől pedig olyan közelítésmódként is értelmezhető, amelyben az irodalmi szöveg mint nyelvi képződmény – amely nem függetleníthető az élőként észlelt és megtapasztalt élővilágban való testi részvételtől – maga is performatív módon vesz részt az élet fogalmának hangsúlyosan nyelvi-poétikai alakításában. Ez a kétféle értelmezés ugyanakkor nem zárja ki egymást, az eddigi (hazai) kutatások is leginkább a közöttük lévő szoros kölcsönhatásról, az átjárhatóság tételezésének produktivításáról tanúskodnak.⁴

A biopoétika mint szemléleti keret a kortárs magyar lírát illetően nem egy tematikus átrendeződés vagy egy újfajta, egységesnek tekinthető beszédmód létrejöttének regisztrálásában és leírásában érdekelt, ehelyett inkább az mondható el, hogy bizonyos problémák és kérdésselvetések előtérbe helyezésével olyan nyelvi működéseket és poétikai elgondolásokat állít az egyes szövegek értelmezésének fókuszába, amelyek lehetővé tehetik különböző tendenciák és történeti jellegű összefüggések meglátását. Egyfelől azzal kapcsolatban, hogy a magyar irodalomban hogyan jelenik meg az emberi életről, az attól elválaszthatatlan élővilágról és az egyes életformákról való beszédmód, másfelől pedig, hogy milyen összefüggés mutatható ki a többszörösen közvetített életfogalom és az irodalmi szöveg között, képes lehet-e egy irodalmi szöveg maga is az életről közvetíteni, s mennyiben rendelkezik nyelvi, etikai vagy akár ismeretelméleti és ontológiai korlátokkal. Ennek a szempontrendszernek az előtérbe kerülése révén elsősorban olyan (hatástörténetileg is meghatározó) 20. századi költői életművek bizonyulnak megkerülhetetlenek – mind a kortárs szerzők, mind pedig az irodalomtudomány művelői számára –, mint például Szabó Lőrinc, József Attila, Nemes Nagy Ágnes, Oravecz Imre és Tandori Dezső költészete, amelyekben a versbeli szubjektum és környezetének megalkotása, a különböző testtapasztalatok és életformák nyelvívé tétele, valamint a közvetítettségre irányuló reflexió fontos nyelvelméleti és poétikai konzekvenciákat eredményez. S ha a kortárs irodalom esetében nem is vázolható fel egy egységes paradigma,⁵ az mégiscsak jelzésértékűnek mutatkozik, hogy

³ A biopoétikai megközelítés különböző értelmezési irányairól lásd KONKOLY Dániel, *Bioautomaták? Az állat a modern magyar költészetben*, Alföld, 2020/11, 69–74.

⁴ A biopoétika fogalmáról, a hazai és a nemzetközi tudományos diskurzusban való megjelenéséről, irodalomelméleti és -történeti vonatkozásairól részletesebben lásd VINCZE Richárd, *Élet az irodalom után? – Interjú Kulcsár-Szabó Zoltánnal és Simon Attilával*, Irodalmi Szemle online, 2021. 07. 25. <https://irodalmiszemle.sk/2021/07/elet-az-irodalom-utan-interju-kulcsar-szabo-zoltannal-es-simon-attilaval/> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 05. – a dátum a tanulmány valamennyi internetes hivatkozására érvényes)

⁵ Az elmúlt szűk másfél évtizedben több kísérlet is történt már a kortárs magyar líra meghatározó tendenciáinak átfogó feltérképezésére, amelyek egyúttal a közelítési lehetőségek sokféleségéről és a történeti távolság hiánya következtében előálló nehézségekről is tanúskodnak. Ehhez lásd például a Prae folyóirat 2008/3, a Parnasszus 2015/2, valamint a Bárka 2012/4 és a 2019/1 lapszámát. Utoljára Smid Róbert értekezett a

párhuzamosan az ökológiai kérdésselvetéseknek a szélesebb társadalmi diskurzusban való elterjedésével az irodalmi nyilvánosságot illetően is egyre inkább növekszik azoknak a köteteknek, könyvtárgyaknak,⁶ tematikus lapszámoknak és antológiáknak⁷ a száma, amelyek valamilyen módon ezzel a diskurzussal és az ennek fénytörésében is olvasható irodalmi hagyománnyal lépnek párbeszédbe, s az egyes szerzők a velük készített interjúk során is egyre gyakrabban hivatkoznak erre a kontextusra.⁸

A továbbiakban néhány olyan, az elmúlt másfél évtizedben megjelent vers és verseskötet rövid, inkább leíró jellegű, semmint a teljesség igényére törekvő értelmezésére vállalkozom, amelyek valamilyen szempontból alkalmasnak bizonyulnak a biopoétika értelmezési horizontjában való elhelyezésre. Szükséges jelezni, hogy a kötetmegjelenésekre való korlátozás jelentősen leszűkíti a beemelhető szöveganyag körét, azonban az irodalmi szövegtermelés 2010-es években végbemenő léptékváltása⁹ lehetetlenné teszi az irodalmi nyilvánosság különböző szinterein megjelenő bio- és ökopoétikai irányultságú szövegek teljes körű, szisztematikus átlátását és rendszerező elemzését – legalábbis a jelen terjedelmi keretek között. Pataky Adrienn hasonló tárgyú tanulmányának¹⁰ belső, a hagyományos rendszertani kategóriák (növény, állat, ember) szerint szerveződő tagolási struktúrája helyett – a módszertani és tartalmi redundancia

kortárs fiatal líráról, rendszerező tanulmányában három meghatározó irodalmi beszédmódot különítve el. Vö. SMID Róbert, *A kifáradás lehetőségei: a fiatal líra néhány összefüggő nyomvonal napjainkban*, Forrás, 2022/7–8, 94–108.

⁶ Több kötet esetében maga a borító is jelentésképző szereppel bír azok tematikai orientációjának és/vagy poétikai tétjeinek megragadása szempontjából. A különböző emberi és állati testrészeket, növényi formákat, ásványokat, illetve egyéb természeti és térképződményeket ábrázoló fedőlapok mellett a kötetek szöveganyagát nagyon gyakran képi és/vagy hanganyagok is kísérik. Ez a mediális sajátosság – amely a vonatkozó köteteket sok esetben egyúttal inter- vagy transzmediális objektumokká alakítja – a befogadás módját, az olvasói figyelem szerkezetét is jelentősen képes formálni.

⁷ A Prae folyóirat több olyan témájú lapszámot is megjelentetett, amelyek kérdései iránya a biopoétika területéhez kapcsolható (betegség, antropocén, biopoétika, ragály), de más folyóiratok (Alföld, Helikon Irodalom- és Kultúratudományi Szemle, Irodalmi Szemle, Kalligram) lapszámái is szerveződtek hasonló tematikus blokkok köré egy-egy vonatkozó konferenciát követően vagy valamilyen társadalmi-politikai aktualitásra reflektálva (járvány, háború). A Prae Kiadó gondozásában 2021-ben megjelent egy világ-irodalmi válogatás az ökolíra köréből: *A ránk bízott kert: Ökoköltészet – Világirodalmi antológia*, szerk. PÉCZELY Dóra, Budapest, Prae, 2021. Érdemes még megemlíteni az f21.hu 2022-es ökológiai témájú verspályázatát is, amely kifejezetten a környezettudatossághoz, környezetvédelemhez és fenntarthatósághoz kapcsolódó szövegek megírását szorgalmazta, egyfajta irodalmi és újságírói programmá alakítva az ökológiai kérdések képviseletét: <https://f21.hu/vilag/2022-az-okologiarol-fog-szolni-az-f21-hu-n/>

⁸ Lásd például PÓTOR Barnabás, „Csak az empátia segíthet” – Interjú Závada Péter költő-drámaíróval, *kulter.hu*, 2021. június. <https://www.kulter.hu/2021/06/zavada-peter-gondoskodas-interju/>; SZABÓ Máté, *Élményszerző organizmusok – Interjú Tóth Kingával a nyelv lehetőségeiről, a határátlépések időszakáról és performativitásáról*, *prae.hu*, 2020. június 16. <https://www.prae.hu/article/11628-elmanyszerzo-organizmusok/>

⁹ Az irodalmi szocializáció és nyilvánosság szintereinek mediális és strukturális átrendeződéséről részletesebben lásd BALOGH Gergő, *A költészeti fenséges: A 2010-es évek fiatal magyar költészetéről*, Alföld, 2020/12, 50–53.

¹⁰ PATAKY Adrienn, *A kortárs magyar líra elmúlt évtizedének biopoétikai irányáról*, Bárka, 2019/1, 90–98.

veszélyét elkerülve – a dolgozatot különböző diszkurzív csomópontok köré szervezem. Ez lehetőséget teremt egyúttal annak bemutatására is, hogy a hasonló témával vagy költői tétellel bíró szövegekben milyen sokféle poétikai megoldás fedezhető fel, s adott esetben milyen összefüggések vázolhatóak fel ezek között. Elsőként a legnagyobb irodalmi hagyománnyal rendelkező különböző testpoétikák kortárs alakulástörténetéből emelek ki néhány jellemzőbb tematikus irányt, majd az ezeken belül megfigyelhető beszédmódbeli és reprezentációs különbségeket értelmezem az egyes testtapasztalatok nyelvi színre vitelét, valamint a saját és a másik testéhez való viszonyulás szempontját illetően. Ezt követi azoknak a szövegeknek az áttekintése, amelyek az emberi jelenlétet és érzékelést az élővilággal, illetve az ahumán életformákkal való viszony szempontjából gondolják újra, rákérdezve az erről való gondolkodás testi és nyelvi megelőzőségére, performatív alakíthatóságára, legtöbbször különböző nézőpontokkal és megszólalási módokkal kísérletezve. Zárásképpen pedig olyan versekről és kötetekről esik szó röviden, amelyekben az érzékelés technikai közvetítettsége jut kiemelt szerephez, s amelyek szövegszerű működés módjuk részévé teszik más médiumok belső logikáját, működési mechanizmusát és technikai sajátosságait, vagy éppen e mediális kapcsolódások által lépik át az irodalmi szöveg határait.

A magyar irodalmi modernség nyelvfelfogását és szubjektumképét értelmező líratörténeti munkák hagyományosan Szabó Lőrinc *Te meg a világ* (1932) című kötetéhez kötik annak a belátásnak az irodalmi megjelenését, hogy a test mint érzékelő és érintkező médium megkerülhetetlen az énnel a külvilág viszonyában való önmeghatározása szempontjából.¹¹ Ezt követően számos szerző költészetében megfigyelhető a testről való beszédmód megváltozása a korábbi hagyományokhoz képest, ahogyan a testhatárokra való rákérdezés, valamint a testi érzékelés és a különböző testtapasztalatok nem csupán reprezentációs jellegű közvetítése egyúttal nyelvi-retorikai kérdéssé is válik. Ennek a kérdéskörnek az előtérbe kerülése és fokozódó népszerűsége – néhány líratörténeti jelentőségű életmű (Tandori Dezső, Takács Zsuzsa, Borbély Szilárd) vitathatatlan hatásától sem függetlenül – a kortárs szerzők poétikai érdeklődésében és a megjelent kötetekre reflektáló irodalomkritikai diskurzus szempontrendszerében és nyelvhasználatában ugyancsak érzékelhető. A testre, illetve a test és a nyelv összefüggéseire irányuló figyelem meghatározó szerepét mutatja az is, hogy a különböző mértékű összetettséget és költői innovációt mutató testpoétikai irányultságú szövegek növekvő száma lehetővé teszi olyan nagyobb témakörök elkülönítését, mint például a kórház- és betegségi líra, valamint a különböző, csak részben testi tapasztalatokat (fájdalom, erőszak, halál, gyász, menstruáció, szülés, vetélés, szexualitás, sport) megjelenítő szövegcsoportok. Ezekben a test egyfelől a biológiai működés vagy éppen annak zavarai felől válik az egyes versek tárgyává, jelentésképző kiindulópontjává vagy a(z ön)megismerés médiumává, másfelől pedig nagyon gyakran mint történetileg változó, szociokulturális konstrukció jelenik meg, s a testre

¹¹ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *A (túl)élő üzenete: Szabó Lőrinc: Szamártövis*, Prae, 2018/1, 7.

vonatkozó különböző tudásformák, illetve a férfi és a női test felé irányuló társadalmi elvárásrendszer válik reflexió tárgyává.

Számos kortárs kötetben nagyon gyakran jelennek meg alapvető szövegformáló közegként olyasfajta medikalizált terek, mint például a váróterem, a rendelő, a betegszoba, a műtőasztal, a szülőszoba vagy a kórházi kert. Az e köré épülő szövegek mégsem válnak szükségszerűen redundánssá, noha poétikai megoldásaikat, tematikus érdeklődésüket és kritikai viszonyulásukat tekintve felfedezhetőek kapcsolódási pontok. Mindez összefüggésbe hozható a testről való gondolkodás- és beszédmód, illetve irodalom és medikalitás viszonyának kultúrtörténeti meghatározottságával, az egészség és a betegség fogalmainak történetileg változó diszkurzív szerveződésével.¹² A kórház mint biopolitikai tér kapcsán egyszerre lehet beszélni izolációról, a társadalomtól való elzártságról és a saját belső szabályrendszere alapján szerveződő intézményben megjelenő, (társadalmi) nemtől, életkortól és egészségügyi állapottól függő előítéletek, bánásmódbeli különbségek és egyenlőtlenségek megjelenéséről. Előbbi esetében említhető többek között a szűk térből és kevés cselekvési lehetőségből, az ismétlődő, monoton (és gyakran passzív) tevékenységekből adódó beszűkült perspektíva, s ezzel összefüggésben az időérzelelmes megváltozása, melyet leginkább az ismétlés különböző alakzatai és a nominális szerkezetek érzékeltetnek („Fehér fal, infúzió, átizzadt ágy, / és annyi szenvedés, amennyi már / neveltség. Az idő lassú, szinte áll. / Fejemnél kétfelől steril maszkban / tumorfivér és embólianővér vigyáz.”¹³; „Mindig most van.”¹⁴), valamint a látogatók elevenségével szembeni kontraszt: „Mozdulatlanságra kényszerítve, hanyatt / ágyában hetek óta, meggyőzte magát / róla, jobb, ha nem látogatják [...] Sütkérezünk a szeptemberi napsütésben, / kergetőzünk még a kerítés kőalapzatának / repedései közt, hideg gyíkok”¹⁵ Fontos ebben a tekintetben a saját testbe, annak fájdalmaiba való bezártság, ami magát az észlelést, a saját testhez való viszonyt és a külvilággal való párbeszéd lehetőségét is alapvetően formálja: „Gyakorolhatja rajtam bárki / az irgalmasság cselekedeteit. / Vállamra teheti kezét. Vagy / köhögésbe fojtva könnyeit föl- / dönthet egy poharat az asztaltól / menekülve, ha körmeim / kisebesedett félholdjaira néz”¹⁶

Több versben is megjelenik, hogy az orvos tekintete és leíró-utasító megnyilatkozása, valamint a kórházi dolgozók által használt különböző műszerek és technológiák objektifikációs erővel bírnak, s egyfajta mérhető, elemezhető és átlátható biológiai testgéppé alakítják az emberi testet, kiszolgáltatottá téve a beteg személyt az orvos

¹² Ennek elméleti és történeti vetületéhez lásd PATAKI Viktor, *Történeti vázlat a hangolt betegség koncepciójához = Irodalom és betegség*, 287–294.

¹³ SCHEIN Gábor, *Üdvözet a kontinens belsejéből*, Budapest, Jelenkor, 2017, 62. (*Kórházi reggelek*)

¹⁴ TÓTH Kinga, *Holdvilágképek*, Budapest, Magvető, 2017, 9.

¹⁵ TAKÁCS Zsuzsa, *A Vak Remény: Összegyűjtött és új versek*, Budapest, Magvető, 2018, 518. (*Hideg gyíkok*)

¹⁶ *Uo.*, 496. (*Gyakorolhatja bárki*)

megnevező és beavatkozó hatalmának:¹⁷ „Parisz, mint egy orvos, kesztyűs kézzel / kotort az asszonyokban. / Az egyik még szűz volt. / »Vetkőzzön le! A bugyiját is! / A lábait rakja fel ebbe a karikába!»¹⁸; „csontsűrűség-vizsgálatra várok a mammo-
gráfia és az ultrahang vizsgálók mellett a vékony szandálon átsüt a hideg kő sajnos
bizonyos kor után mondja automatikusan a fiatal orvos van gyógyszer ami lassítja a
folyamatot meg a helyes táplálkozás is fontos ha szóba hozza a testsúlyomat belerú-
gok nem foglalkozik velem a számítógép fölé hajolva nyomtatja a leletet”¹⁹; „varrnak,
fűrnak, gyömöszölnek, / valahol alul, / mint egy zsákot, nem érzem, / amit döföl-
nek”²⁰ A medikalizált terekben megélt különböző testtapasztalatok reprezentációja
vagy színrevitele során nagyon gyakran épül be a szövegek építkezésébe az a szem-
pont is, hogy az orvos-beteg dichotómiát, illetve a kórházi dolgozók, a látogatók és a
betegek közötti dinamikát ugyancsak meghatározzák a nemre, az életkorra, a fizikai
és az egészségi állapotra utaló testi jegyek és rögzített adatok. Németh Zoltán *Férfi-
ak* című versében a férfi társadalmi neme köré épülő fogalomnak a kórházi térben
végbemenő átalakulását a test és különösen a nemiszerv kiszolgáltatottsága idézi elő
(„az abszolút természetes: hogy / anyaszült meztelen fekszünk, / és óránként igazgat-
ják a véres / hímveszőket a női alkalmazottak”²¹), míg Kállay Eszter *konzultáció* című
versében a férfi orvosoknak a női test működésére vonatkozó tudása, illetve önma-
gában a tudásformálás, a döntéshozás és a rendelkezés joga (hatalma) válik kritika
tárgyává: „magamról kérdeztem a szülészorst, hogy / mi történik ilyenkor a test-
ben, / mire valók a műszerek, / és mit fog velük csinálni. / a doktor úr nem mondott
semmit, de / összevonta a szemöldökét / az ezüstkeretes szemüveg mögött”²² Tóth
Kinga *Merülés II.* című szövegében pedig a kivizsgálás erős szexuális konnotációkkal
bíró hatalmi helyzetében jelenik meg az önrendelkezés határainak kérdése: „Ha egy
kólibacilus van a medencében, az téged megtalál. Hajlamod van rá, mondja, miköz-
ben a combomba nyomja a tűt. Bekeményítem, mert hozzám nyúl, a lábamat deríti
fel a szúrásra. [...] Nagykoromban a vénámba vagy a fenékizomba szúrnak, a fenék
sosem fáj, a lábamat többé nem engedem”²³

¹⁷ BARTAL Mária, *A betegség reprezentációi a kortárs magyar költészetben* (Németh Zoltán, Takács Zsuzsa és Schein Gábor köteteiben) = *Irodalom és betegség*, 281; PATAKI, 294. Az objektifikáció különböző típusairól, működési mechanizmusáról részletesebben lásd Brent Dean ROBBINS, *The Objectification of Women and Nature* = B. D. R., *The Medicalized Body and Anesthetic Culture: The Cadaver, the Memorial Body, and the Recovery of Lived Experience*, London, Palgrave Macmillan, 2018, 167–180.

¹⁸ POLGÁR Anikó, *Régész nő körömcipőben*, Pozsony, Kalligram, 2009, 9. (*Parisz rendelőjében*)

¹⁹ SOMOGYI Aranka, *Testmértan*, Miskolc, Műút, 2016, 65. (*csontsűrűség*)

²⁰ NÉMETH Zoltán, *A haláljáték leküzdhetetlen vágya: Verses halálnapló*, Pozsony, Kalligram, 2005, 39. (*Műtét előtt 2.*)

²¹ *Uo.*, 44.

²² KÁLLAY Eszter, *Kéz a levegőben*, Budapest, Magvető, 2020, 29. Megjegyzendő, hogy a „doktor úr” mellett a vers másik fontos szereplője a „tanár úr”, s így egyúttal a női test működéséről való tudás megszerzésének szocializációs színtereire, valamint ezeken keresztül az önrendelkezés képességének elsajátíthatóságára való rákérdezés is fontos szervezőelve a szövegnek.

²³ TÓTH, 29.

A saját testhez való viszony nyelvi megformálását nagyon sokszor a biológiai működésre irányuló hiperreflexív figyelem, valamint a testi érzeteknek az állati és/vagy növényi szférából vett elemekkel való megragadása teszi lehetővé. Horváth Veronika *tapintásos vizsgálat* című versében a vizsgált szerv magyar (petefészek) és latin (ovarium) neve, illetve a magyar szó két összetételi tagjában rejlő szélesebb jelentéshálózat úgy épül be az undor hatásmechanizmusát is működtető szövegbe, hogy az egyedfejlődés különböző állapotaiban lévő bogarakra irányuló fókusz a versbeszélő egy szemantikai áthajlással az orvosi vizsgálat kontextusába helyezi, s így az átmenet révén egymásra rétegződik e kétféle jelentéssík, miközben ez utóbbi vershelyzetben mindez kiegészül a test vizsgálandó objektummá válásának az ént pusztán anyagszerű testté redukáló tapasztalatával: „meztelen csigák, nyálkás, közszemlére bocsátott testek / jutnak eszembe, miközben / nyolc ember nézi azt a szervemet, / aminek csak latinul tudom elfogadható nevét. // sószóró van náluk. a cigya vagyok én.”²⁴

A termékenység, a meddőség, a szülés és a vetelés témaköre, s ezzel összefüggésben a női (várandós) test felé irányuló szociokulturális elvárásrendszer szintén gyakran válik kortárs irodalmi szövegek kiindulópontjává.²⁵ Horváth Veronika *váróterem* című versében a magzat elvesztésével járó fájdalom nem explicit módon jelenik meg, hanem egyfelől az én állapotáról árulkodó testi érzetek, a rendelőben mozgó tekintet által észlelt jelenségek – jellemzően zárójeles sorokban való – közvetítésében („megrepedt, igen, megrepedt a plafon”; „villog, igen, villog a neon”), másfelől pedig a megszólított „te” referenciális helyének hiányában, ami a (belső) dialógus alanyainak elrendeződését is elbizonytalanítja: „meglazult csempék közé suttogom: / maradj velem. / de nem tudom, kinek”.²⁶ Kállay Eszter *nevek* című verse az életben maradt idősebb testvérnek az anya traumáját kompenzáló törekvésében a helyettesítés trópusa köré szerveződik: „gyerekkorában az anyja gyakran hívta / a halott testvére nevéén. ő saját magát nevezte volna át a testvére nevére, / úgy képzelte, a testvére valahogy bekerülhetne a testébe”.²⁷ Áfra János *belső horizont* című versében a *Glaukóma* című kötet sajátos koncepciója révén a kötet megnevezetlen centrumát képező „ő”-höz való viszony elmondásán keresztül az anya és az anya hangjába ékelődő egyetlen megszületett fiú szólama közvetíti a testvér elvesztéséről a szakadás testi, szemantikai, szintaktikai és tipográfiai színrevitelével: „mert arra gondolok, ahogy darabokban / távoztak belőlem a húscsapatok, minden / csonkkal a keresztbe tört porcok, / megszakad még a... megszakad, / minden mondatomban, / fiam”.²⁸ Somogyi Aranka *pohár* című versében pedig a saját test feletti kontroll elvesztése Jézus Gecsemáné-kertben

²⁴ HORVÁTH Veronika, *Minden átjárható*, Budapest, FISZ, 2017, 77.

²⁵ Pataky Adrienn legutóbbi, a fiatal magyar női szerzők költészetét tematikusan is rendszerező tanulmányában több vonatkozó szöveg is fellelhető. Vö. PATAKY Adrienn, *A marginalizációtól a fiatal magyar „női líráig”*, Prae, 2021/4, 16–31.

²⁶ HORVÁTH, 11.

²⁷ KÁLLAY, 13.

²⁸ ÁFRA János, *Glaukóma*, Budapest, Kalligram, 2021, 55.

elmondott imájának profanizálásában jelenik meg a vetélést követően fogyasztott alkoholos üvegre tett megjegyzés átviteli mozgásaként: „vártam a rokonokat le kellene tenni a poharat mondják én nyugodtan iszom a sört üvegből a konyakot a barokk íróasztal alsó fiókjából ne lássa senki két nap egy napoleon atyám vidd el tőlem ezt a poharat *mindazonáltal ne az én akaratom legyen meg* még vasaltam két rendőringet a hajnali indulás előtt”.²⁹

A betegséget és az azzal járó állapotváltozást tematizáló szövegek esetében gyakran merül fel egyúttal az identitás nyelvi megalkothatóságára vonatkozó kérdésfelvetés is. A betegségtapasztalat és az orvosi kezelés alatt a testen végzett beavatkozások sora – az orvosi tekintetnek és a testet átvilágító különböző képzőtechnikák való kiszolgáltatottság, az egyes műszerekkel és/vagy protézisekkel való állandó összekapcsoltság, valamint a gyógyszerek testet transzformáló hatása révén – a saját testhez való viszony, illetve az emberi testet érintő gondolkodás- és tudásformák átalakulásával járhat. Az én és a betegség viszonyának nyelvileg reflektált meghatározásában mindezek mellett fontos szerepet töltenek be a (megváltozott) mindennapi életgyakorlatok, illetve az ént körülvevő személyek tekintete, nyelvi és viselkedésmódjai. Kormányos Ákos *Töredezettségmentesítés* című kötetében a mozgáskorlátozottság állapota mint sajátos létmód jelenik meg, amelynek összetettsége a kötetben szereplő három szólam együttozása alapján rajzolódik ki. A verseskötet terjedelmileg legnagyobb részét alkotó szövegek meglehetősen alulretorizált versnyelve leggyakrabban különböző élethelyzetek leírását adja, amelyek mindegyikében a saját mozgáskoordináció fokozott reflexiója, illetve a tér egészének és az egyes térelemek elhelyezkedésének elemző átlátása szükséges: „Egyre többször fordult elő, / hogy nem tudtam átdobni a lábam a bicikli vázán. / Erről senkinek sem beszéltem. / Két kézzel kellett belekapaszkodnom a kormányba, / majd egy hatalmas lendülettel felhúzni a lábam, / hogy lábfejem beleakadjon a vázba. / Onnan a fémen csúsztatva már / át tudtam helyezni a lábszáram, a combom”.³⁰ A mozgásfolyamatok részre bontásával és az egyes mozdulatok funkcionális elemzésével a prózaversek maguk is nyelvileg mechanikussá válnak, aminek tapasztalatát felerősíti, hogy ezeknek a verseknek a leggyakoribb szövegeffektusa a csattanó, amely a probléma vagy akadály explicit megnevezése helyett az olvasónak a versbeszélő nyelvileg jelölt (de meg nem nevezett) testi állapotára vonatkozó tudására épít, amivel kiegészíthető a hiányzó logikai elem: „Ha egyszer eltörne / a kezem vagy a lábam, / hónapokra kellene befeküdnöm a kórházba. / Még soha nem tört el semmim. / Ha nagyon fúj a szél, nem megyek ki az utcára”.³¹ A különböző helyzetekben fellépő nehézségek és akadályok ezekben a versekben ugyanakkor nem csupán a versbeszélő törekénységéről és korlátairól közvetítenek, hanem egyúttal a város- és épülettervezés deficitjeiről, az

²⁹ SOMOGYI, 17. (kiemelés az eredetiben)

³⁰ KORMÁNYOS Ákos, *Töredezettségmentesítés: Verses vallomás*, Újvidék – Budapest, Forum – FISZ, 2021, 8.

³¹ *Uo.*, 59.

akadálymentesítésre (és ezáltal a társadalom egy csoportjának szükségleteire) irányuló figyelem hiányáról is: „Négy nyitott kocsmá is volt körülöttünk. / Vagy a lépcsők, vagy a székek / nem voltak megfelelőek. / Végül az utcán ittuk a whiskyt”.³² Mindez a kötet jobbra zárt darabjaiba foglalt, különböző társadalmi előítéleteket és félelmeket megszólaltató stigmatizáló apai szólam („Majd bejelentjük a cégbe, ugyan ki foglalkoztatná, / de valahogy el kell tartania téged.”³³) mellett ugyancsak beépül a versbeszélő identitásának megalkotásába, ahogyan a kötet középre igazított, a növényi növekedést és a virágcserepet mint létkeretet megfigyelő meditatív versek maguk is az önmegértés gyakorlatainak lenyomataivá válnak.

Többek között az én hatáira és a személyiség integrálására való rákérdezés valószínűleg meg azokban a szövegekben is, amelyek tétje az erőszak reprezentációja és/vagy a nyelvvel való összefüggéseinek reflexív-kritikai megragadása. Legfőképpen ez utóbbi szempontjából bizonyul megkerülhetetlennek Borbély Szilárd *A Testhez* című verseskötete.³⁴ A kötetnek az erőszak működés módját színre vivő verseiben maga a nyelv – és annak retorikai eljárásai – közvetítik az erőszak különböző formáinak minden esetben határsértéssel járó tapasztalatát, a nyelvi jelek szomatizálásával és a testek nyelvi transzformációjával mintegy kiasztikusan átjárhatónak mutatva e két szférát.³⁵ Gerevich András *Verjen a Sors keze* című versében a társadalmi kisebbségek felé irányuló fizikai és verbális erőszak egy, a magyar holokauszt emlékét őrző mondóka ritmusába íródik („Buzikat a Dunába, a zsidókat meg utána!”), amit a vers zárlatában a versbeszélő az utasítás „végrehajtásával” és egyszersmind újrajrásával értelmez át performatív módon, kettős hovatartozásának megfogalmazásával: „Meztelenül beugrom úszni a Dunába. / A nyári nap mossa tisztára testemet. / Itt vagyok otthon”.³⁶ Seres Lili Hanna *Intelmeink* című versében az erőszak diszkurzív szerveződését az aposztrófikus sorokból felépülő szöveg utasításrendszere, az erőszakra való megfelelő irodalmi beszédmód határait kijelölő nyelvi működés viszi színre: „Nem részletezheted túl a jelenetet, mert elveszti hatását. / Az emlékek, de inkább csak az érzések benyomására koncentrálnálhatsz, különben fals lesz. / És te nem lehetsz álszent”.³⁷

Simon Bettina *Történet* című versében a családon belüli lelki és fizikai erőszak bezártság-élményét, az anya és lánya közötti bántalmazó kapcsolat napi szintű ismétlődését, kilátástalan körforgását jelzi a verset keretbe záró első és utolsó szó azonosága, amely második előfordulásakor már fenyegető éllel bír: („Utoljára még arra

³² *Uo.*, 56.

³³ *Uo.*, 37.

³⁴ BORBÉLY Szilárd, *A Testhez: Ódák & Legendák*, Pozsony, Kalligram, 2010.

³⁵ BARTAL Mária, „húsból sajtolt hangok”: *Az erőszak jelentésteremtő közege Borbély Szilárd A Testhez című kötetében = Bia hangja*, 139. Például – ahogyan arra a tanulmány felhívja a figyelmet – a triptichonként előálló *A Testekről* című vers *A Megfosztás* című darabjában a fosztóképzők (*részvételen, embertelen, közvetíthetetlen* stb.) jutnak kiemelt szerephez a hiány és a megfosztottság állapotának, illetve magának a megfosztás aktusának a nyelvhez juttatásában. *Uo.*, 141.

³⁶ GEREVICH András, *Barátok*, Pozsony, Kalligram, 2009, 76.

³⁷ SERES Lili Hanna, *Várunk*, Budapest, FISZ, 2019, 51.

gondoltam, hogy ne legyen holnap, de másnap újra felkelt.”³⁸), *Bontási terület* című versében pedig a párkapcsolaton belüli hasonló viszonyrendszer hívja elő a versbeszélő számára saját alkalmazkodó, önmagát eltüntető (lebontó) működésének párhuzamaként a növényi létformához való hasonlítást: „Tócsák keletkeztek, / mégis folytattad az öntözést. Elkezdtem / lábujjhegyen közlekedni a lakásban, / mint egy kúszónövény”.³⁹ Terék Anna *Halott nők* című kötetéhez hasonlóan Izsó Zita *Éjszakai földet érés* című kötetében is tematizálódik a háborús erőszak és ezzel összefüggésben a traumatapasztalat. Az előbbi esetében Maja gyermeki hangon megszólaló, szaggatott versmonológjában – a kötet többi szólásával motivikusan összekapcsolódva – a félelem és a trauma nyelve testi érzeteken (törés, nyelés, szakadás) keresztül közvetítődik, az eseménysor pontos, jelen idejű körülírásával, az aktus leírása nélkül, mintegy a történetmondás jövőjébe (még meg nem történtté) transzponálva azt: „A tarkómra lihegjenek / inkább, / az csak nem lesz / olyan borzasztó, / mintha néznen kéne közben / a szemüket. / Biztos, hogy tévedek”.⁴⁰ Izsó Zita *Ivadékaikat a bölcsőszájú halak* című versében mindez kiegészül az istenhit újrafogalmazhatóságának kérdésével.⁴¹ A (ki)mondás fizikai és pszichikai korlátainak tapasztalatába beíródik annak kérdése is, hogy az isteni jelenlét és gondviselés érzékelése milyen akadályokba ütközik: „De talán azért nem tudsz beszélni, / mert nem a tenyereden, hanem a szádban tartasz minket, uram, / mint ivadékaikat a bölcsőszájú halak”.⁴²

A test megkerülhetlenségének és az emberi érzékelés mediális meghatározottságának tapasztalata, valamint mindennek nyelvi és poétikai vonatkozásai meghatározó szerepet töltenek be tehát a kortárs magyar lírai szövegekben. Az a szempont, hogy különböző testtapasztalatok hogyan képesek az én és a külvilág viszonyának átrendeződése, illetve a korábbi testhatárok felbomlása révén (sok esetben radikálisan) átformálni magát az önmegértést, valamint hogy a saját test működésére irányuló reflexió miképpen egészül ki az ahhoz való viszony szociokulturális, technikai és nyelvi közvetítettségének tapasztalatával, fontos kiindulópontul szolgálhat az egyes versek értelmezésében is. Hasonló kérdések vethetőek fel azoknak a szövegeknek az esetében is, amelyek – szemantikai összefüggéseiket tekintve – nem elsősorban vagy nem csupán a különböző testi változások és jelenségek, valamint az emberek közötti viszonyok lehetséges megnyilvánulásai köré épülnek, hanem amelyekben a beszélő szubjektum nyelvi megformálásában a különféle életformák és az élővilág egésze jut kiemelt szerephez, pontosabban az ezekhez fűződő viszonyba íródo tudás- és gondolkodásformák tudományos, filozófiai, technikai és nyelvi-retorikai közvetítettségére

³⁸ SIMON Bettina, *Strand*, Budapest, Magvető, 2018, 28.

³⁹ *Uo.*, 48.

⁴⁰ TERÉK Anna, *Halott nők*, Újvidék – Budapest, Forum – Kalligram, 2017, 95. (*Puskatussal*)

⁴¹ Vö. MOHÁCSI Balázs, *A hasonlatok tragédiája (Izsó Zita: Éjszakai földet érés)*, Jelenkor, 2019/2, 243. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a Maja-verseknek, noha kevésbé artikulált módon, de ugyancsak fontos eleme az isteni gondviselésre irányuló reflexió (*Az Isten, Arrafelé*).

⁴² Izsó Zita, *Éjszakai földet érés*, Budapest, Scolar, 2018, 22.

irányuló reflexió. Mindez ugyanis együtt járhat például a szubjektivitás új formáinak megjelenésével, a természet- vagy tájlíra műfajának megújulásával (amennyiben a „természet” mint mediálisan előálló közeg⁴³ nem a (föld)történeti időtől és az emberi jelenléttől független statikus háttérként jelenik meg⁴⁴), valamint a növényi és az állati létformák nem kizárólag motívumként való értelmezésével, miközben az interpretáció szempontjából nem tekinthetőek mellékesnek az egyes állatokhoz, növényekhez és természeti képződményekhez kulturálisan társított jelentéstartalmak sem.

Noha ez a tendencia összefüggésbe hozható azzal a tágabb filozófia- és tudománytörténeti átalakulással, amely az ökológiai változásokra felelve a természetről és az emberiség bolygóalakító működéséről való beszédmód kritikájával és megváltozásával járt,⁴⁵ és amely közéleti témává válva mintegy az általános társadalmi diskurzusra is nagy befolyást gyakorolt, kevesebb olyan vers vagy verseskötet van, amely expliciten tematizálná ezt a kérdéskört, a jelenlévő társadalmi viszonyulásmódokra és magatartásformákra is reflektálva.⁴⁶ Jellemzőbb az a megközelítés, amely a fent említett szempontok bevonásával és az irodalmi hagyomány újragondolásával kísérletezik különböző perspektívákkal, megszólalási módokkal, az irodalmi szöveg mediális sajátosságaival, nyelv és érzékelés kapcsolatával, valamint a térbeliség szövegesülésének tapasztalatával. Jellegzetes iránynak tekinthető az a fajta versbeszéd, amely – meghaladva az alanyi és a tárgyias költészet hagyományosan rögzített ellentétpárját – a szubjektivitás kategóriáját nem tekinti elválaszthatónak a térbeliség és a különböző tárgyakkal, élőlényekkel való érintkezés tapasztalatától.⁴⁷ Az érzékelésre és az érzékszervi működés nyelvi összefüggéseire irányuló reflexió fellazítja a kint és a bent, az én és a nem-én, illetve a nyelv és a testiként megtapasztalt élővilág közötti határokat,

⁴³ A humán rátekintésben mediális környezetté összerendeződő természetről lásd KULCSÁR-SZABÓ Ernő, *Szótest – látvány – hangzás: A költői kép hangolt materialitásának néhány kérdése Babits és Nemes Nagy között = „folyékony szobor vagy szilárd szökőkút”: Tanulmányok Nemes Nagy Ágnesről és más újholladokról*, szerk. BUDA Attila, PALKÓ Gábor, PATAKY Adrienn, Budapest, PIM, 2017, 13–22.

⁴⁴ Térey János *Füből lett fa* című verse kapcsán erről részletesebben lásd BALAJTHY Ágnes, *Érintés, törés, metamorfózis*, *Alföld*, 2022/5, 61–71.

⁴⁵ Számos biopolitikai, ökokritikai és ökofilozófiai munka született az utóbbi évtizedekben, amelyek egyúttal a jelenlegi válságkezelési retorikákra, az azokban megjelenő ember- és természetfogalmakra is reflektálnak. Lásd például Michel SERRES, *A természeti szerződés*, ford. SEREGI Tamás, Budapest, Kijarat Kiadó, 2021; Timothy MORTON, *Ecology without Nature: Rethinking Environmental Aesthetics*, Cambridge – London, Harvard UP, 2009; Andreas WEBER, *Enlivenment: Towards a Fundamental Shift in the Concepts of Nature, Culture and Politics*, Berlin, Heinrich-Böll-Stiftung, 2013; LÁNYI András, *Bevezetés az ökofilozófiába (kezdő halódóknak)*, Budapest, L'Harmattan, 2020; NEMES Z. Márió, „We have never been hard enough”: A poszt-Kittler állapot, *Prae* 2014/4, 207–214.

⁴⁶ Ahogyan az például Vida Kamilla *Booze is cheap as fuck here* című versében megjelenik: „Pánikrohamot kaptam egy újságcikk miatt, / ami a klímaváltozásról számolt be. / Egy kollégium ötödik emeleti ablakának / tágasságából látok a világra, / visszatükröződöm az üvegben: / ebből az egészből a saját halálom, ami érdekel.” VIDA Kamilla, *Konstruktív bizalmatlansági indítvány*, Budapest, Magvető, 2021, 62.

⁴⁷ Smid Róbert különíti el ezt a megszólalásmódot korábban már említett tanulmányában mint a fiatal kortárs magyar líra egyik meghatározó tendenciáját. Vö. SMID, 100–105.

a kölcsönös érintettségéből adódóan átjárhatónak és khiasztikusan felcserélődőnek mutatva azokat: „séta olvadó réten: megkerültem a kastélyt. úgy ropogtak / a lépteim, akárha buborékfólián járnék.”⁴⁸; „Kétszáz hektárnyi szirterdő / betelepítve szenzorokkal, / digitális erek vérbő hálózata. / A talaj pulzusát akarom kitapintani.”⁴⁹ Mindez sok esetben együtt jár az önmegértés rétegzettebb módjainak kialakulásával, a szövegek retorikai és poétikai működésére irányuló reflektált nyelvkritikai viszonyulással, valamint az irodalmi nyelv érzékszervekre ható potenciáljának kiaknázásával.

A történetiség tapasztalata az egyes szövegekben többféleképpen jelenik meg. Egyfelől földtörténeti értelemben, a különböző tájegységek és térelemek létrejöttének – emberi perspektívából kevésbé érzékelhető – folyamata válik a tropológiai működések szerves részévé, amit legtöbbször kiegészít az emberi-történelmi időnek a természetben lenyomatot képező és a természetről való gondolkodásmódunkat alakító jelenléte. Ennek egy jellemző színreviteli módja különböző nyelvi regiszterek beemelése a szövegépítkezésbe, amely sok esetben egy olyan kvázi- vagy pszeudotudományos és leíró jellegű versnyelvben nyilvánul meg, amely a humánökológia, a kémia, a biológia vagy éppen a kartográfia terminológiáját beemelve nem csupán egy régió tájtörténeti rétegzettségének tapasztalatát közvetíti, hanem mindennek egyúttal többszörös (tudományos, szociokulturális, technikai, nyelvi) közvetítettségét is. Szálinger Balázs *360°* című 2016-os kötetében a Kis-Balaton tájegysége – e régió geológiai alakulástörténete, s a rajta lenyomatot képező politikai és kulturális vetülete – kerül a versek középpontjába, változatos hangnemek, műfaji kódok és nyelvi regiszterek játékterében. Makáry Sebestyén *Delta* című kötetében pedig különböző geológiai mozgások és formák szövegesülése képezi a lassan építkező nyitóvers kiindulópontját, amelyben bizonyos ikonikus hasonlóságokra építő katakrézisek⁵⁰ révén rétegződik egymásra a földtörténeti és a személyes emlékezet, miközben e formai analógiák összekötő tevékenysége vesz részt az emberi szemlélő tájba íródásának folyamatában is: „A bükkábrányi mocsárciprus-erdőt nézve / az emberélet útja mikroszkopikussá válik [...] A magukba omló fatörzsekből felszálló por, ciprus- és mocsárszag / egymásban ismétlődő gyűrűkként terjed, / ami még a Pannon-tenger hullámzása, / de már a lombkoronaként szerteágazó élet / mosódik el benne”⁵¹

A történetiség másfelől mint kulturális távolság kap hangot, s ebben a minőségben különböző hiedelemrendszerek, vallási és filozófiai hagyományok, motívumok, népi rítusok, valamint maga a rituális nyelvhasználat és annak performativitása kerül különféle szövegalkotási módok előterébe. Mezei Gábor *natúr öntvény* című kötetében – már a cím oximoronjával is sugallva – az egyes létformák közötti ontológiai határokat láthatatlanná téve különböző hibrid minőségek jönnek létre, s ebben a folyamatban

⁴⁸ KORPA Tamás, *A lombhullásról egy júliusi tölgyvel*, Budapest, Kalligram, 2020, 28. (*Turniansky hrad [350m]*)

⁴⁹ ZÁVADA Péter, *Gondoskodás*, Budapest, Jelenkor, 2021, 66. (*Mérőállomás a Vogézekben*)

⁵⁰ Vö. SMID Róbert, *A mélyidő természetessége (Makáry Sebestyén: Delta)*, Műút, 79, 2021, 78–81.

⁵¹ MAKÁRY Sebestyén, *Delta*, Budapest, FISZ, 2021, 15.

fontos szerepet játszanak egyfelől az oszthatóság kérdését előtérbe helyező kombinatorikus számtani műveletek,⁵² másfelől az egyes érzékterületeket megszólaltató szemantikai tartalmak felcserélésén alapuló retorikai alakzatok és trópusok.⁵³ Az *éhségtől haloványak* című ciklusban például a főzés gyakorlata és a hozzá kapcsolódó receptműfaj válik szövegszervező erővé, a hét napjai által jelölt receptszerű megszólalások archaizáló hangja, illetve maga a rövid utasításokat megfogalmazó aposztrofikus versbeszéd egymástól megkülönböztethetetlenül teszi az utasítást az anyag feldolgozásának folyamatától, a készülő ételt az azt készítő személytől („ha van sós leved, / locsolgasd. ha izzadva fáradsz, / húsdod összeesik, átlátszik a / vörös rákhaj, éles szemeiket / hátadban érzed.”⁵⁴), aminek tapasztalatát e szövegek párversei is felerősítik: „a sarokban átlátszó alak, / üvegfüjő üres tüdővel, combod keményre hevült egy / hét alatt”.⁵⁵ Áfra János 2017-es *Rítus* című kötetében, amelyet az egy-egy évszak és őselem kapcsolatára építő ciklusok tagolnak, a különböző vallási és kulturális gyakorlatokat megidéző hiedelmek, megszólalásmódok és gyakran archaikus műfajok (mágikus ráolvasás, ima, átkozódás, intelem) beemelése révén a nyelv cselekvő és cselekedtető ereje kerül a középpontba.⁵⁶ A *nyavalyához* című versben például a népi rontásűző műfajt megidézve a versbeszélő magát a betegséget szólítja meg és szólítja fel távozásra a dőlttel szedett sorokban, az ezt követő *Néma kövek* című versben pedig a testnek a betegségtől való megtisztulása egy sajátos vizualizációs technika ismétléses áthajlásain keresztül követhető végig: „Üzd nyavalyád / fejből a nyakba, / nyakból a vállba, / vállból a mellbe, / mellből a hasba, / hasból a farba, / farból a lábba, / lábból a talpra, / és elnyeli a föld”.⁵⁷ A tudásformák történetisége, filozófiai, kulturális és nyelvi közvetítettsége kapcsán említendő egyúttal Németh Zoltán 2016-os *Állati férj* című kötet is, amelyben az antropológiai differencia több évezredes filozófiai hagyománnyal rendelkező kérdéskörét is játékba hozva különböző (szerelmes, tudományos) nyelvi regiszterek fénytörésében – az antropológiai gépezet működésének felfüggesztésével – megy végbe a versbeszélő dezantropomorfizálása és a hagyományos rendszertani kategóriák felforgatása az egyes hosszúversekben.⁵⁸

A több költői életműben (Nemes Nagy Ágnes, Oravecz Imre, Győrffy Ákos) meghatározó szerepet betöltő növényi tematika kifejezetten népszerűnek számít a kortárs magyar lírában. Biopoétikai szempontból elsősorban azok a szövegek tarthatnak számot kiemelt figyelemre, amelyek – a növényi élet összefüggésében – poétikai

⁵² Vö. SERES Nikoletta, *Mi végre a számok? Variációk átváltozásra*, Szépirodalmi Figyelő, 2016/4, 90–94.

⁵³ Vö. HARMATH Artemisz, *Ízek üveggarang alatt*, Alföld, 2017/4, 85–88.

⁵⁴ MEZEI Gábor, *natúr öntvény*, Budapest, Kalligram, 2016, 51. (csütörtök)

⁵⁵ *Uo.*, 59.

⁵⁶ A kötetben megjelenő különböző (szöveg)hagyományokról részletesebben lásd KRUPP József, *Építés, bontás*, Jelenkor, 2018/2, 219–223.

⁵⁷ ÁFRA János, *Rítus*, Budapest, Kalligram, 2017, 90.

⁵⁸ Mindennek Cary Wolf „faji háló”-elméletével és a posztumán poétikákkal való kapcsolatáról lásd NEMES Z. Márió, „Egy tizenöt centiméteres, hetvengrammos nő férje lettem.”, Alföld, 2018/1, 95–101.

értelemben közvetítenek valamiféle tudást vagy érzéki tapasztalatot a különböző növényi létformákról, valamint a velük való érintkezésről. Sirokai Mátyás *Lomboldal* című kötetében – bár történik kísérlet a fák nyelvének megalkotására – a fiziológiai észlelés előtérbe helyezésével elsősorban a növényi létmódra, a fák (külső és belső) mozgásaira és e mozgások tempójára, illetve intenzitására való hangolódás alkotja a legtöbb vers alapszituációját, amit a *növénylés* újonnan alkotott költői terminusa jelöl. Ezek a rezonanciagyakorlatok kapnak hangot a kötet különböző nyelvi regiszterekben megszólaló darabjaiban, a szenzuális tapasztalatokat előtérbe helyező, gyakran jelen idejű érintkezéseket jegyző és (sokszor artistikus) mozdulatsorokat rögzítő meditatív hangú prózaversektől („Leveszem a cipőm, újra tanulok járni. Élőktől nyüzsg az erdei humusz a lábam alatt. Ahogy talpam gyökerei behatolnak a langyos, fekete földbe, a kíváncsi talaj is tapogatózni kezd felfelé.”⁵⁹) a tipográfiai is elkülönített, kvázi-tudományos nyelven megszólaló, leíró, illetve útmutató jellegű szövegekig: „Ahhoz, hogy a térérzékelés megváltozzon, és felismerjük a rezgő nyárfákban az ég vizeinövényeit, ismételjük a fejre fordított világ gyakorlatait nap mint nap”.⁶⁰ Az én és a természet határait egymásba játszó, sajátos egyensúlyi állapotot létrehozó antropomorfizációs és deantropomorfizációs műveletekben nagy szerepe van a kötet hangzásvilágát és filozofikumát meghatározó keleti gyakorlatoknak, a zen buddhizmusnak, a jógának, a meditációnak és a természetben fellelt zene lüktetésének is. Závada Péter *Sziromlás, hervadat* kezdetű versében elsősorban a nyelv fogalmisága és retoricitása képezi az alapját a növényi létforma (keletkezés, burjánzás, önazonosság) megragadásának, rákérdezve egyúttal e megragadás fenomenológiai, szemiotikai és hermeneutikai lehetőségfeltételeire: „A szó öble, melynek szegleteiben, / mint ciszternákban az esővíz, kéregvajatban a gyanta, / ha fölgyülemlik is a jelentés, sosem utalhat / a voltaképeni kertre”.⁶¹ Korpa Tamás *A lombhullásról egy júliusi tölgyvel* című kötetében pedig nyelv és élővilág (újfajta) organikus kapcsolata,⁶² kiasztikus kölcsönhatása válik olvashatóvá. A nyelv materiális jellege és retorikai működése számára alapul szolgáló természeti képződmények, valamint a testi érintkezés során létrejövő szenzuális tapasztalatok nyelvbe írodása lehetővé teszi különböző növényi vagy természeti létformák nyelvi megképzését – például a fák feldolgozási folyamatával járó zajoknak a vers hangzásvilágában való megszólaltatásával, vagy különböző (emberi, növényi) tapasztalatok (fáziskésés, kettős látás, eredetnélküliség) nyelvi-tipográfiai megfelelőjének megalkotásával.

Noha az eddigiek során is többször felmerült az irodalmi nyelv és a könyvtárgyak mediális sajátosságaira irányuló reflexió szempontja, a harmadik csoportba tartozó szövegek kifejezetten a jelenkor átmediatizált világának technológiáira, ember és gép, illetve ember és technika viszonyának az észlelést és az önmegértést is meghatározó

⁵⁹ SIROKAI Mátyás, *Lomboldal*, Budapest, Jelenkor, 2020, 8.

⁶⁰ *Uo.*, 11.

⁶¹ ZÁVADA, 44.

⁶² SMID, *A kifáradás lehetőségei*, 101.

vonásaira helyezik a hangsúlyt. Mesterházy Balázs *Random* című verseskötete például a virtuális térben való jelenlét egy jellemző elemét építi be több szöveg dinamikájába, a különböző problémákra és élethelyzetekre megoldást kínáló [pop up] hirdetések profitorientált algoritmikus mechanizmusa – párbeszédbe lépve a felugró hirdetéseket megelőző szövegekkel – hol komikus, hol elidegenítő szövegeffektusokat hoz létre: „Bekövetkezett a tragédia? / Részvétünk. Tőlünk megtudhatja, mik a legfontosabb teendői”.⁶³ Nagy Gerda *Who ai am?* című kötetében – csakúgy, mint André Ferenc *Szótagadó* című kötetének utolsó ciklusában – a prediktív bevittel való szövegalkotási eljárás egy olyasfajta kísérletként is értelmezhető, amely ember és technika (a cím második szavában jelölt mesterséges intelligencia) kölcsönhatásán keresztül és az e kettő közti határ felfüggesztésével egyfelől a jelenkor szerzőfogalmának mibenlétére kérdez rá, másfelől pedig a versbeszélő hangjának emberi eredetét kérdőjelezi meg. Míg a felhasználó által alkalmazott szavak és szófordulatok lemodellezésével, digitális lenyomata alapján mintegy kiismerhetőnek, rekonstruálhatónak és megjósolhatónak tűnik az én (mint prediktív adatbázis vagy algoritmikus tudattalan⁶⁴), a javasolt szavak közötti választás, a lehetőségek manipulálása és a tipográfiai elrendezés a jelentésösszefüggéseket és a szövegek hatásmechanizmusait is előtérbe helyező szerkesztői-értelmezői tevékenységet feltételez: „A szomorúság a kedvenc hobbi: / részed van az összes mondanivalóm / valójában. Sírni is szeretek; veled / lenni nem elég / elégedettséget keltő”.⁶⁵

Tóth Kinga *All machine* című kötetében ember és gép viszonyának tematizálása, illetve az elgépiesedés és a létezés mechanikusságának tapasztalata a biológiai és a kulturális automatizmusok vonatkozásában egyaránt megjelenik,⁶⁶ miközben maga a könyvtárgy mint médium – a kötetben található grafikák, az azokban megjelenő betűtípus és a központosítás nélküli, sűrű tördelésekre és áthajlásokra épülő versszerkezet révén – ugyancsak a gépiesség, az elemekre, illetve alkatrészekre osztottság tapasztalatát közvetíti. Az így létrejövő technicizált lírai hang ugyanakkor nem az emberi minőség felszámolásáért felelős, hanem az anyagszerűség, az instrumentalitás és a mechanikus működésmód szempontjainak előtérbe helyezésével az emberi test mint hangszer (rezonanciaüreg) és mint gép képes megmutatkozni, miközben az emberi kultúra társadalmi-biopolitikai összefüggésrendszerei is reflektálttá válnak: „szegycsontját kalapáccsal / a kismutató a nagy gégáját / nyomja be ütemet keres a fixált / állórész szájánál a találkozási / pont a billegő inga érkezésnél / a mellet formázza orrát horzsolja / hegei az ütem a mutatók dupla / ritmus”.⁶⁷ Kerber Balázs *Conquest* című kötete pedig olvasható annak kísérletként, hogy poétikailag mennyiben valósítható meg egy algoritmikus szerveződésű videojáték (*Civilization*) működési

⁶³ MESTERHÁZY Balázs, *Random*, Budapest, Kalligram, 2019, 9. (*O*kológia^[fű]*)

⁶⁴ Vö. FEJES Richárd, *Az algoritmizálódó lírai én*, Műút, 73, 2020/, 79–81.

⁶⁵ NAGY Gerda, *Who ai am?*, Budapest, Gondolat, 2019, 46. (#DRAMA_25)

⁶⁶ BALOGH Gergő, *Poszthumán szerkezetek*, Alföld, 2014/12, 123–124, 126.

⁶⁷ TÓTH Kinga, *All machine*, Budapest, Magvető, 2014. (*Metronom*)

mechanizmusainak és belső logikájának nyelvileg történő megképzése, a jelen kor-szak posztdigitális állapotának megtapasztalhatóvá tétele.⁶⁸ A jelentés destabilizálá-sára és a végtelen kombinációs lehetőséget biztosító nyelvi készletben rejlő burján-zásra építő versnyelv vizsgálata mellett ebből adódóan annak kérdése is felvethető, hogy az egyes médiumok – azok technikai feltételei, illetve strukturális szervezőelvei – miképpen alakítják a történelemről és az emberről való fogalmainkat. Ezek a szem-pontok – összefüggésben a dolgozat korábbi megállapításaival – teszik kifejezetten időszerűvé a biopoétika sokrétű kérdéshorizontját.

KOLOZSI BLANKA

PhD-hallgató

ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola

kolozsi.blanka378@gmail.com

„*this stone is the weight and the pain of the body*”

A Brief Overview of Biopoetic Tendencies in Contemporary Hungarian Poetry

Abstract: The present study attempts to delineate the biopoetic tendencies in contemporary Hungarian poetry. After a general introduction to the theoretical context of biopoetics and its different approaches of literary interpretation, three main topics are discussed. The first part of the paper examines how the representation and the rhetoric of the body have changed in several poetic constructions concerned with various experiences of the self and the other. The second one focuses on texts that rethink human perception and experience in relation to other forms of living beings and the ecosystem as well with critical reflection on the role of the language and the sociocultural and scientific background that shapes the concepts of life and human existence. The final part of the paper is centered around the question how technology and digitality affect our way of thinking and experiencing, and how this knowledge appears in literary texts that either incorporate the principles of other media (e. g. video games, smart keyboards) into their internal textual operation or change the concept of the lyric voice through intermedial connections.

Keywords: contemporary Hungarian poetry, biopoetics, eco-poetics, embodiment, mediality, performativity

DOI: 10.37415/studia/2022/3-4/4-19.

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

⁶⁸ KŐSZEGHY Ferenc, *Posztdigitális állapot és újmediális tapasztalat Kerber Balázs Conquest című művében*, *Literatura*, 2021/4, 479–493.